

Z. CHLEWIŃSKI (1999). *Umysł: dynamiczna organizacja pojęć, analiza psychologiczna.* Warszawa: PWN, ss. 320

Książka prof. Z. Chlewińskiego jest udaną próbą opisanego funkcjonowania umysłu człowieka przez pryzmat pojęć. Składa się z dwóch części, z których każda podzielona jest na pięć rozdziałów.

Część pierwsza *Teoretyczno-psychologiczne podstawy pojęć* to przegląd badań psychologicznych dotyczących wybranych procesów poznawczych. Aktualna wiedza na temat umysłu pozwala jedynie na omawianie go w kategoriach pewnych założeń jego funkcjonowania. Te tzw. modele umysłu traktują go np. jako system przetwarzający informacje. Rozumienie świata, rozwiązywanie problemów następuje dzięki interakcjom pomiędzy wieloma różnymi systemami informacji, czyli „językami umysłu”: pojęciowo-myślowym, werbalnym i wizualnym. Pojęcia są elementami współtworzącymi poznawczą reprezentację świata w świadomości człowieka, są podstawowym narzędziem kategoryzacji, percepcji, procesów wnioskowania, myślenia oraz pamięciowych. Pojęcia są wytworem czynności myślenia. W psychologii rozumie się je jako podstawową strukturę poznawczą, reprezentującą uogólnioną, abstrakcyjną klasę obiektów podobnych do siebie

pod pewnym względem. Strukturę pojęć tworzą różnego rodzaju cechy lub inaczej atrybuty.

W części pierwszej dowiadujemy się także o istotnych dla tworzenia pojęć procesach poznawczych, jak abstrahowanie i uogólnianie. Autor poddaje uważnej analizie teoretycznej odrębność i współdziałanie dwóch systemów: pojęciowego i werbalnego. Przypomina, iż nie każde pojęcie ma swoją nazwę. W nauce odkrywa się pewne zjawisko, opisuje jego cechy konstytutywne i potem ustala słowo, będące jego etykietką. Analogicznie, tzw. nazwom pustym nie odpowiada żadne pojęcie. Autor zapoznaje nas z niezwykle interesującymi rozważaniami na temat różnicy pomiędzy tak często a mylnie utożsamianymi: pojęciem a znaczeniem. Znaczenie wyrażenia jest w istocie kategorią z dziedziny języka. W rozwoju osobniczym pozostaje ono względnie stałe, zmieniając się jedynie historycznie. Pojęcia ulegają zmianom, są wzbogacane o nowe informacje. Znaczeń uczymy się wraz z językiem. Znaczenie słowa w danym języku jest w przybliżeniu jednakowe dla wszystkich ludzi. Wiedza (pojęcia) na jakiś temat ma charakter bardziej zindywidualizowany; może być np. niepełna, fałszywa, nieadekwatna.

Umysł odbiera i przetwarza informacje w wielu kodach, pochodzących z różnych modalności sensory-

cznych, a następnie asymiluje je do odpowiednich struktur poznawczych, zamieniając na jeden, uniwersalny „język myśli”. Z. Chlewiński poświęca wiele uwagi odnajdywanym w literaturze z zakresu kognitywistyki oraz psycholingwistyki koncepcjom na temat owego języka myśli. Generalnie przyjmuje się, że język myśli jest systemem symboli umysłowych, reguł składni łączących oraz przekształcających symbole złożone np. sądy i wyobrażenia. Słownik oraz zasady gramatyczne języka myśli dotąd nie są znane. Prawdopodobnie poznawcza reprezentacja rzeczywistości skonstruowana jest z ograniczonej liczby wewnętrznych symboli, za pomocą uniwersalnych, niezależnych od konkretnego materiału, reguł składniowych. Wartości empiryczne są reprezentowane przez formalne właściwości języka myśli.

Część druga *Modele struktury pojęć* traktuje o różnych podejściach empirycznych stosowanych w badaniu pojęć. Klasyczny model analizy pojęć wykorzystuje psychologia rozwojowa, eksperymentalna i psycholingwistyka. Przedmiotem badań jest tu poznawcza reprezentacja obiektów, czynności i zdarzeń, rzadziej procesów powstawania pojęć. Dociekania ostatnich dwudziestu lat poddały krytyce model klasyczny. Większość pojęć, jakie tworzy człowiek, nie spełnia modelowych warunków definicyjnych pojęć klasycznych. W świadomości ludzi dominują pojęcia naturalne. Z. Chlewiński proponuje podział nowych modeli badaw-

czych na cztery rodzaje: a) podejście, które stara się utrzymać teorię cech definicyjnych poprzez podanie cech charakterystycznych, b) podejście oparte na koncepcji prototypów, c) podejście schematowe oraz d) rozumiejące pojęcia jako teorie wyjaśniające. Należy pamiętać, że struktura systemu pojęciowego ma charakter dynamiczny, nasza wiedza ulega przecież ciągłym modyfikacjom.

Tradycyjnie badanie pojęć sprowadzało się do wyjaśniania czym jest pojęcie, np. abstrakcyjną konstrukcją cech definicyjnych, oraz testowania czy pojęcia z różnych dziedzin pasują do przewidywań zgodnych z teorią. Badając proste pojęcia np. pies, stosowano również zadania polegające na rangowaniu desygnatów pod względem ich typowości. Najnowszą tendencją w badaniach pojęć jest analizowanie złożonych organizacji pojęć, takich jak relacje i schematy poznawcze. Współcześnie badacze zajmują się raczej różnorodnością relacji pomiędzy pojęciami. Przeprowadzane eksperymenty obejmują bardziej ogólne aspekty poznania, np. rozumienie opowiadań. Stawiane dzisiaj pytania dotyczą przyczyn sprawiających, że desygnaty pojęć łącząc się, tworzą spójne pojęcia czy też powodów, dla których pojęcia łączą się w systemy. Podejmowane są próby wyjaśniania połączeń pojęć np. duży pies oraz typowości desygnatów pojęć połączonych. Wiadomo, że nawet najprostsze połączenia nie są zwykłą sumą elementów składowych, ponieważ elementy te wchodzą w różnorodne relacje.

Ciekawym zagadnieniem, zasygnalizowanym przez autora, jest funkcja, jaką dla poznania twórczego, czyli wykraczania poza posiadane struktury pojęciowe, odgrywa myślenie metaforyczne i analogiczne. Mechanizm metaforyzacji pozwala człowiekowi na wyrażanie treści, dla których brak jest środków kodowych w danym systemie językowym. Umożliwia zatem tworzenie i uzupełnianie wiedzy w systemie poznawczym. Podobnie zdolność wykrywania analogii wydaje się niezbędna w procesie uczenia się i rozwiązywania problemów. Podmiot odwzorowując w sytuacji aktualnej sytuacje wcześniejsze, wykorzystuje wiedzę z jednej dziedziny do zrozumienia innej. Warunkiem twórczego wykrywania analogii a także tworzenia metafor jest rozwinięty system pojęć.

Książka prof. Z. Chlewińskiego to nie przykład literatury „do poduszki”. Zmusza czytelnika do intensywnej pracy intelektualnej – dotyczy przecież jednej z najbardziej złożonych czynności ludzkich – myślenia. Tym większą satysfakcję daje wnikliwe jej przestudiowanie.

Magdalena Prentka